

Transformácia či zánik? Vývoj odborov v Slovenskom štáte (1939–1945) v kontexte vybraných európskych diktatúr

Transformation or extirpation? Development of trade unions in the Slovak state (1939–1945) in the context of selected European dictatorships

Adam Šumichrast / sumichrast.a@mail.muni.cz

Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno, CZ

Abstract

The emergence of the Slovak state in 1939 constituted a fundamental change which affected all areas of society, including trade unions. The paper aims to answer the question whether the changes that the Slovak trade union movement has affected can be described as its transformation or rather the extinction. By its very nature, the Slovak state was heavily influenced by foreign countries, especially Nazi Germany. At some stage in the development of the regime, however, he sought inspiration even in fascist Italy. Subsequently these patterns embraced in their political and organizational practice. For this reason, the study will also deal with trade union status in Germany and Italy. In the comparative context, the paper will also examine which types of foreign patterns have been taken over in Slovakia, who was their originator, and what were the activities of the trade unions in the Ludak regime?

Keywords

Trade Unions; Corporatism; Nazism; Fascism; Totalitarianism; Slovak State

Úvod

Fašizmus ako nová ideológia, implementovaná do talianskeho politického systému v prvej polovici 20. storočia, patril medzi najvýznamnejšie fenomény svojej doby.¹ Z Apeninského polostrova sa jeho myšlienky a politická prax, ktoré boli úzko prepojené s ideou korporativizmu (ako istou ekonomickou praxou fašizmu), dostali aj do širšieho povedomia a fungovania európskej spoločnosti.² Medzivojnové obdobie a roky druhej svetovej vojny boli charakteristické zánikom demokracií a vznikom rôznych foriem diktatúr, čo ovplyvnilo transformáciu mnohých inštitúcií v spoločnosti. Rôzne formy diktatúr zasiahli až 29 štátov. V roku 1920 mali okrem troch európskych krajín všetky ostatné také štátne zriadenie, ktoré možno považovať za demokratické (parlamentný systém s volenými vládami, rôznorodá škála politických strán a garantované individuálne slobody). Avšak, už pred vypuknutím druhej svetovej vojny, malo najmenej 16 krajín diktátorský charakter, pričom na konci roku 1940 zostalo v európskom priestore fungovať iba päť demokracií.³ Nástup diktatúr významne ovplyvnil aj fungovanie odborov. Novo etablovaný politický systém mohol v závislosti od svojho charakteru vplývať na fungovanie a pozíciu odborov v jednotlivých prípadoch odlišne. V mnou vymedzenej téme tak vyvstáva otázka, nakoľko išlo o premenu alebo o úplnú zmenu odborov v Slovenskom štáte.

Pokúsím sa odpovedať na otázky v akom ideovom prostredí fungovali a akú činnosť vyvíjali odbory v Slovenskom štáte v rokoch 1939–1945. Poukážem na medzinárodný kontext, v ktorom bolo pre slovenské reálie kľúčové dianie vo fašistickom Taliansku a nacistickom Nemecku. Predstavitelia Slovenského štátu recipovali, aj vzhľadom na jeho vazalský charakter, postupy práve z týchto krajín. Zaujímať ma bude, aké konkrétne zahraničné aspekty a mechanizmy fungovania z odborového prostredia sa aplikovali v slovenských reáliách. Dochádzalo k nejakým kontradikciám medzi vplyvmi z daných krajín?

V práci využijem prístup historickej komparácie nazvaný „paralelná demonštrácia teórie,“ ktorý zdefinovali autorky Theda Skocpol a Margaret Sommers. Ten môže preukázať význam, keď sa aplikuje na reálne historické prípady, pričom sa predpokladá hľadanie podobností v skúmaných prípadoch. Pred samotným opisom historických prípadov sa predstaví teoretický model alebo hypotéza, ktoré sa následne komparáciou overia alebo vyvrátia.⁴ V mojom prípade sa čiastočne inšpirujem aj teóriou totalitarizmu.

1 Pozri Drábik, Jakub: *K problematike definície pojmu fašizmus, „nového konsenzu“ a vývoja v bádanií o fašizme*. Historický časopis 62, 2014, s. 709.

2 Costa Pinto, Antonio: *The corporatist wave – corporatism and the diffusion of „organic representation“ in European dictatorships*. Lisabon 2016, s. 3–5. Pojem korporativizmus odvodzujeme od slova korporácia, ktorá predstavuje spoločnú organizáciu pracujúcich a zamestnávateľov v rovnakej sfére. Korporatívna organizácia reprezentuje oficiálne „spoločné“ záujmy. Vo všeobecnosti možno hovoriť o systéme sociálnej a politickej organizácie (z toho vyplýva aj delenie na sociálny a politický korporativizmus), v ktorom sú hlavné spoločenské skupiny a záujmy (práca, obchod, poľnohospodárstvo, armáda, náboženstvo a i.) integrované do monopolistického vládneho systému. Pozri O’Sullivan, Noel: *Fašizmus*. Brno 2002, s. 6.

3 Veľká Británia, Írsko, Švédsko, Fínsko a Švajčiarsko. Pozri Vilar-Rodríguez, Margarita: *„The labour market under the iron fist of the state“: the Franco dictatorship in the mirror of Hitler, Mussolini and Stalin*. European Review of History: Revue européenne d’histoire 20, 2013, s. 427.

4 Skocpol, Theda – Somers, Margaret: *The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry*. Comparative

O totalitnom režime nebudem uvažovať normatívne či ideologicky,⁵ ale v zmysle analógiej škály, ktorej dva póly predstavujú ideálne typy (demokracia ↔ totalita), ku ktorým sa možno v politickej realite len približovať.⁶ Totalitarizmus predstavuje snahu o úplné ovládnutie všetkých aspektov spoločnosti štátom. Klasická práca Carla Joachima Friedricha a Zbigniewa Brzezinskeho určuje šesť základných šesť bodov, ktoré sú charakterizujúce pre totalitný režim.⁷ Tendenciu ideologizovať a monopolizovať celú spoločnosť, čoho vplyvom zanikajú autonómne subsystémy, ako základný rys totalitarizmu spomína Juan Linz. Tento prvok sa spája aj s masovou politickou a sociálnou mobilizáciou, ktorou sa režim snaží aktivizovať ľudí pre svoje ciele.⁸ Demokratický ideál možno pre zjednodušenie chápať ako negáciu spomenutých prvkov a snáh totalitného režimu.⁹

Diktátorské režimy neboli statické, ale naopak vnútorne dynamické. Ich posun na vymedzenej škále predstavuje možnosť vymedzovať rôzne špecifické typy režimov.¹⁰ V príspevku sa zameriam na vývojové trendy režimu a z nich vyplývajúci vplyv na fungovanie odborov.¹¹ Odbory možno charakterizovať ako „kontinuálnu asociáciu námezdné zarábajúcich, ktorá koná v zmysle dosahovania alebo zlepšovania podmienok pre ich pracovné životy.“¹² Moja hypotéza spočíva v tom, že ak sa dynamika režimu posúva smerom k pólu totality, dochádza k obmedzovaniu a redukcii reálnej činnosti odborov a transformuje sa ich charakter, resp. úplne zanikajú. Potenciálne môže dôjsť ku vzniku novej organizácie, ktorá síce takisto združuje námezdné pracujúcich, ale už za účelom pacifikácie ich organizovaných záujmov, udržania sociálneho zmiernu a všeobecného ideologického pôsobenia v prospech ekonomických záujmov režimu.

Studies in Society and History 22, 1980, s. 176–178. Za inklináciou ku komparatívnej perspektíve je aj snaha prekonať mantinely národného štátu a koncept „metodologických nacionalistov.“ V kontexte „Global Labor History“ je zrejmé, že vývoj v jednotlivých národných štátoch bol určovaný aj vplyvmi a impulzmi zo zahraničia. Pozri Linden, Marcel, Van Der: *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History*. Leiden – Boston 2008, s. 7–8.

- 5 Paradigma totalitarizmu získala v 50. rokoch 20. st. v západnom akademickom prostredí veľký ohlas. V 60. a 70. rokoch bola zase spochybnovaná kvôli jej politickému podtónu. Po páde sovietskeho bloku vznikol nový prístup, ktorý vyzdvihuje kognitívny prínos (prípadne nedostatky) teórie totalitarizmu a abstrahuje ich od normatívnych politických konotácií. Pozri Siegel, Achim: *Introduction: The Changing Fortunes of the Totalitarian Paradigm in Communist Studies*. In: *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism. Towards a Theoretical Reassessment*. Ed. A. Siegel. Amsterdam – Atlanta 1998, s. 9–11.
- 6 Sartori, Giovanni: *Teória demokracie*. Bratislava 1993, s. 202.
- 7 Friedrich, Carl J. – Brzezinski, Zbigniew K.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York – Washington – London, 1965, s. 22.
- 8 Linz, Juan J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London 2000, s. 70.
- 9 Pozri aj Sartori, G.: *Teória*, s. 183.
- 10 Linz, J.: *Totalitarian*, s. 240–241.
- 11 Podľa Friedricha a Brzezinského tvorí centralizované hospodárstva a snaha o kontrolu nezávislých asociácií a skupín, jeden zo znakov totalitného režimu. Pozri Friedrich, J. C. – Brzezinski, K. Z.: *Totalitarian*, s. 22.
- 12 Webb, Simone – Webb, Beatrice: *The History of Trade Unionism, 1666–1920*. Edinburgh 1919, s. 1.

Talianske odbory pod vplyvom fašistického korporativizmu

Benito Mussolini stál v roku 1919 pri zrode organizácie *Fasci Italiani di Combattimento*, ktorá sa sformovala na základe pôsobenia predchádzajúcich fašistických skupín. Už v tejto fáze sa fašisti programovo vymedzili voči odborom, socialistickej strane, formálne aj proti kapitalizmu a cirkvi, avšak ešte bez výraznejšieho politického úspechu. O dva roky neskôr vznikla fašistická strana. Jej taktika spočívala vo vymedzení sa najmä proti socialistom a hrozbe ľavicovej revolúcie, čo strane prinieslo istý úspech v parlamente. Revolučné obdobie po prvej svetovej vojne a príklad boľševickej revolúcie v Rusku boli silnými determinantami situácie v Taliansku, kde dlhodobo vládla nestabilná politická situácia. Odbory a socialisticкая strana v tej dobe organizovali mnohé štrajky, aktívne bolo aj roľnícke hnutie zamerané proti veľkostatkárom. Fašisti predstavovali násilný protipól voči takýmto tendenciám. Rozdrvili aj generálny štrajk organizovaný socialistami a konštituovali sa tak ako zábezpeka voči rozvratu talianskeho priemyslu a celkového spoločenského poriadku.¹³ V roku 1922 sa Mussolini stal premiérom krajiny, čím sa v Taliansku začala nová politická etapa.

S fašizmom boli prepojené myšlienky a prax korporativizmu, ktoré následne determinovali aj pôsobenie odborov vo fašistickom Taliansku. Mussolini ako vodca fašistického štátu vyhlásil, že „korporatívny systém je predurčený k tomu, aby sa stal civilizáciou dvadsiateho storočia.“¹⁴ Korporativizmus mal prekonať kapitalizmus a jeho extrémny liberalizmus, rovnako aj socializmus a jeho etatizmus.¹⁵ Od nástupu Mussoliniho k moci smerovali tendencie v hospodárskej politike od voľného podnikania k štátnym zásahom a kontrole. V talianskom kontexte predstavoval korporativizmus formu rôznych ekonomických metód a inštitúcií, v rámci ktorých sa malo, na pozadí organickej a duchovne stmelenej spoločnosti, dospieť k jednote medzi pracujúcimi a zamestnávateľmi. Súbežne sa rozvíjala spolupráca medzi štátom a súkromnými podnikmi.¹⁶

Cesta k vytvoreniu jediných legálnych odborov pod fašistickým monopolom začala v decembri 1923. Spočívala v pakte (*Patto di palazzi Chigi*) medzi talianskou priemyselnou konfederáciou a fašistickými odbormi¹⁷ o tom, že uvedú činnosť do súladu so zásadami vlády. Pôsobenie organizácií malo sledovať cieľ vzájomnej kooperácie priemyselníkov a pracujúcich.¹⁸ Fašistické odbory však vo voľbách do závodných výborov či organizovaní štrajkov nedokázali osloviť pracujúcich tak, ako ešte stále existujúce nefašistické odbory.¹⁹ Reakciou na tento stav bola ďalšia dohoda (*Patto di palazzo Vidoni*) z 2. októbra 1925.

13 Lee, J. Stephen: *Európske diktatúry 1918–1945*. Bratislava 2015, s. 157–158. V roku 1921 zničili ozbrojené skupiny fašistov 119 odborových kancelárií a 83 kancelárií roľníckych líg. *Tamže*, s. 165.

14 O’Sullivan, N.: *Fašizmus*, s. 132–133.

15 Procacci, Guliano: *Dějiny Itálie*. Praha 2010, s. 346.

16 Lee, J. S.: *Európske*, s. 190–191.

17 *Confederazione generale delle corporazioni fasciste*. Vznikli v januári 1922.

18 D’Albergo, Salvatore: *Documenti del corporativismo fascista : da Palazzo Vidoni alla Carta del lavoro*. Napoli 1995, dokument *Patto di palazzi Chigi*, <http://www.contraddizione.it/docofasc.rtf>. Citované dňa 20. 5. 2018.

19 Guérin, Daniel: *Fašizmus a veľký kapitál*. Praha 1948, s. 178–179.

Edmondovi Rossinimu sa po predchádzajúcich neúspešných pokusoch podarilo dohodnúť so zamestnávateľskými organizáciami.²⁰ Priemyselná konfederácia uznala fašistické odbory za jediného reprezentanta priemyselného robotníctva a fašistické odbory uznali konfederáciu za jediného reprezentanta záujmov priemyselných podnikateľov. Dohodou boli zrušené závodné výbory pracujúcich a ich právomoci prešli na organizácie fašistických závodných výborov. Tie sa ihneď zaviazali, že svoju činnosť budú vykonávať len v spojení s príslušnými organizáciami priemyselníkov. Dohoda bola odobrená aj kráľovským dekrétom.²¹ O pár dní neskôr, 6. októbra, vydala Veľká fašistická rada rezolúciu podľa ktorej sa mali odbory inkorporovať do štátu, čím by sa dostali plne pod jeho kontrolu.²² V apríli 1926 fašistický režim rozpustil aj posledné slobodné odborové združenie (Všeobecná konfederácia práce), zrušil právo na štrajk a rozpustil závodné výbory.²³ Nefašistické odborové organizácie totiž stále predstavovali baštu antifašistických síl a boli početnejšie ako fašistické odbory. Tento stav chcel režim zvrátiť.²⁴ Opatreniami fašisti dosiahli stav, že „*ušetok odborový život bol podriadený princípom a cieľom fašistického štátu.*“²⁵

Fašistický korporativizmus našiel svoje ideové vyjadrenie v Charte práce z 21. apríla 1927, prijatej na výročie založenia Ríma.²⁶ Chartu práce možno chápať ako nástroj implementácie korporativizmu do talianskej politickej reality.²⁷ Určila fašistický štát ako jediný možný rámec realizovania morálnej, politickej a ekonomickej jednoty v podobe talianskeho národa. Manuálna a intelektuálna práca sa chápali ako sociálna povinnosť. Odborové organizácie mohli fungovať iba pod kontrolou štátu. Ministerstvo práce zaviedlo monopolistický režim, ktorý reguloval mzdy a pracovné podmienky. Charta obsahovala aj rôzne detailné ustanovenia týkajúcich sa práv pracujúcich (napr. garantovaný deň odpočinku, zaručenie pracovnej pozície pri chorobe, príplatok za nočnú prácu). Opakovane deklarovala rovnosť medzi nimi a zamestnávateľmi, ktorú mali zaisťovať

- 20 Salvemini, Gaetano: *Under the Axe of Fascism*. Londýn 1936, s. 31–32. Rossini bol hlavnou postavou fašistického syndikalizmu počas Mussolinioho režimu.
- 21 Tkadlečková, Helena: *Talianska fašistická strana a jej politická ideológia*. Bratislava 1969, s. 178–179. Pozri aj Salvemini, G.: *Under*, s. 32. V apríli toho istého roku prijala Veľká fašistická rada uznesenie, v ktorom označila „socialistický štrajk“ uskutočnený mimo systému korporácií ako „akt vojny“ a ako legitímny uznala len „fašistický štrajk.“ Pozri D’Albergo, S.: *Documenti, dokument Sul problema dello sciopero*, <http://www.contraddizione.it/docofasc.rtf>. Citované dňa 20. 5. 2018.
- 22 Pozri D’Albergo, S.: *Documenti del corporativismo, dokument Riconoscimento giuridico dei sindacati*, <http://www.contraddizione.it/docofasc.rtf>. Citované dňa 20. 5. 2018.
- 23 Štrajk sa vnímal ako urážka štátu a zločin proti „sociálnej vzájomnosti.“ Trety za štrajkovanie boli finančne a väzobné. Pozri Guérin, D.: *Fašismus*, s. 179–180. Spomenuté opatrenia boli súčasťou legge Rocco (podľa ministra spravodlivosti Alfreda Rocca), ktorý predstavoval nový korporativistický rámec pre kolektívne pracovné vzťahy. Bližšie pozri Pasetti, Matteo: *Neither Bluff nor Revolution. The Corporations and the Consolidation of the Fascist Regime (1925–1926)*. In: *In the Society of Fascists : Acclamation, Acquiescence, and Agency in Mussolini’s Italy*. Edd. G. Albanese – R. Pergher. New York 2012, s. 89, 94–95.
- 24 Salvemini, G.: *Under*, s. 29–30.
- 25 Pasetti, M.: *Neither*, s. 95.
- 26 Tento deň dokonca nahradil oslavy tradičného 1. mája. Pozri Procacci, G.: *Dějiny*, s. 341.
- 27 V roku 1927 bolo v Taliansku zriadených 22 korporácií, pričom každá jedna reprezentovala pracujúcich, zamestnávateľov a vládu. Pozri Heywood, Andrew: *Political Ideologies. An Introduction*. New York 2003, s. 184.

práve fašistické odbory.²⁸ Keď však Ústredný zväz fašistických odborov na svojom zjazde poukázal na fakt, že z „*triednej spolupráce*“ ťažia len zamestnávateľia, bol po tlaku zamestnávateľských organizácií v roku 1928 zrušený. Zostali fungovať len jednotlivé priemyslové zväzy.²⁹ Napriek tomu vtedy Mussolini propagandisticky prehlásil: „*Deklarujem, že kapitál a práca majú odteraz rovnaké práva a povinnosti: ako bratia vo fašistickej rodine.*“³⁰

Taliansky štát bol spôsobom svojho utvárania a vývoja do značnej miery privatizovaný, čím bol vystavený tlaku najsilnejších a najvplyvnejších ekonomických skupín, ktoré si ho podmanili. Korporácie mali ďaleko k tomu, aby sa stali prostredníkom medzi kapitálom a prácou. Namiesto toho boli závislé na veľkom priemysle a prostredníctvom neho dokázali najväčšie skupiny a monopoly umlčať všetky požiadavky a protesty pracujúcich. Zástupcovia priemyslu mohli ďalej vykonávať tlak na štát v záujme posilnenia vlastných pozícií.³¹ Takisto sa pričínili o to, aby fašistické odbory zostali pod kontrolou a nezískali veľký vplyv.³²

Možno konštatovať, že Mussoliniho korporativizmus nikdy nebol skutočnou „treťou cestou,“ ale naopak taktikou, pomocou ktorej štát rozšíril svoju kontrolu nad spoločnosťou. Tento systém evidentne sledoval záujmy súkromnej sféry. Korporativizmus bol do talianskej spoločnosti zavedený autoritársky. Došlo k násilnej unifikácii organizovaných záujmov do jedného celku medzi zamestnávateľmi a pracujúcimi, pričom sa štát zasadil o to, aby bola eliminovaná najmä odborová nezávislosť. Taliansky korporativizmus predstavil autokratický a formalizovaný systém reprezentovaných záujmov, ktorý manažoval pracovné vzťahy a legitimizoval represiu slobodných odborov tým, že ich kooptoval do kontrolovaného štátneho segmentu.³³ Treba však dodať, že dobovo predstavoval významnú revolučnú ideu, ktorá získala značnú podporu.³⁴

Nacistické Nemecko bez odborov

Myšlienky korporativizmu sa spočiatku recipovali aj v nacistickom hnutí, keď nacionálni socialisti hľadali inšpiráciu v talianskom fašizme. Podľa Hitlerovho spisu *Mein Kampf* mala koncepcia „*národno-socialistickej korporatívnej myšlienky*“ v konečnom dôsledku „*na-*

28 *Carta del Lavoro*, <https://archive.org/details/FascistLaborCharter>, Citované dňa 1. 6. 2018.

Najmä po Veľkej hospodárskej kríze sa myšlienky korporativizmu šírili po celej Európe. Práve talianska Charta práce tento proces symbolizovala. Pozri Pasetti, Matteo: *The Fascist Labour Charter and its transnational spread*. In: *Corporatism and Fascism. The Corporatist Wave in Europa*. Ed. A. Costa Pinto. New York 2017, s. 70–72.

29 Guérin, D.: *Fašizmus*, s. 189–190.

30 Salvemini, Gaetano: *Italian Trade Unions under Fascism*. In: *The Fate of Trade Unions under Fascism*. Edd. J. Francis Gorman – A. Goldschmidt – G. Salvemini. New York 1937, s. 35.

31 Guérin, D.: *Fašizmus*, s. 189–190.

32 Pasetti, M.: *Neither*, s. 96.

33 Costa Pinto, António: *The nature of fascism revisited*. New York 2012, s. 123. Pozri aj Guérin, D.: *Fašizmus*, s. 198–202.

34 Pasetti, M.: *Neither*, s. 87–88. Pozri aj Todini, Giampero: *Corporazioni e corporativismo*. Per una storia del diritto del lavoro. Sassari 2007, s. 128–129.

hradiť ničivý triedny boj.“³⁵ Ako však nacisti postupne nadobúdali politickú silu, vydali sa inou cestou. Hovorili už iba o nacionálnom socializme, čím chceli zdôrazniť jedinečnosť ich doktríny.³⁶ Jej špecifikom bola rasová teória, ktorej sa mala prispôbiť aj ekonomika. Nacisti snívajú o novej spoločnosti, v ktorej mal byť nemecký národ predovšetkým jednotný. V tomto zmysle chceli dosiahnuť stav, v ktorom dôjde k pohlteniu všetkých spoločenských tried a vytvorí sa tak rasovo čistá organická spoločnosť.³⁷

Odborové hnutie prežívalo vo Weimarskej republike niekoľko rokov pred veľkou hospodárskou krízou obdobie stability. Ekonomický kolaps však znamenal zásadnú zmenu situácie a oslabenie pozícií zástupcov pracujúcich. Členstvo v odboroch klesalo, čo malo súvis aj s rapidným nárastom nezamestnanosti. Znižovali sa i príjmy z členského, čím trpeli odborárske aktivity a narastala rezignovanosť pracujúcich.³⁸ Odbory sa však v rámci možností snažili rozdeľovať dopady krízy medzi prácu a kapitál rovnomerne.³⁹ Na povrch sa vynárala aj hrozba vlády nacistov, resp. samotná existencia parlamentnej demokracie, proti čomu vystupovali všetky odbory – napriek nezhodám v iných oblastiach či odlišnej politickej afiliácii.⁴⁰ Vplyv odborov vo Weimarskej republike však nebol natoľko silný a postup jednotný, aby mohli výrazne ovplyvniť politický vývoj a zamedziť nástupu nacistov.⁴¹

Uchopenie moci Hitlerom a jeho nacistickou stranou prinieslo rýchly zánik odborov v Nemecku. Odboroví predstavitelia dúfali, že sa im podarí zachrániť svoje organizácie politikou protestov a sťažností, radikálnejšie akcie či generálny štrajk odmietali. Po marcových voľbách sa však teror vystupňoval 2. mája 1933 nacisti obsadili odborové centrály a zhabali majetok, čím odbory zanikli.⁴² Nacisti v konečnom dôsledku neuznali ani Továrenské bunky nacistickej strany (*Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation*) ako odborovú organizáciu. Tie vznikli v roku 1928 ako nástroj nacistov na získanie vplyvu v závodných radách. Významnú rolu zohrali pri likvidácii odborov, avšak počas „spontánneho teroru,“ ku ktorému prichádzalo od januára 1933, sa táto masová organizácia vymykala z kontroly stranického vedenia.⁴³ Továrenské bunky najskôr pôsobili paralelne popri NFP, ale ich široké ekonomické (vrátane práva na štrajk) a politické požiadavky (všeobecne zlepšenie situácie pracujúcich) zapríčinili ich potlačenie. Po Noci dlhých nožov a vražde Gregora Strassera sa ich vplyv znížil. V roku 1935 boli včlenené do NFP.⁴⁴

35 O'Sullivan, N.: *Fašismus*, s. 129–130.

36 *Tamže*, s. 131.

37 O'Sullivan, N.: *Fašismus*, s. 130–131. Pozri aj Lee, J. S.: *Európske*, s. 279, 293.

38 Schneider, Michael: *A Brief History of the German Trade Unions*. Bonn 1991, s. 180–184.

39 *Tamže*, s. 185.

40 *Tamže*, s. 188–189.

41 *Tamže*, s. 202–203.

42 *Tamže*, s. 204–206.

43 Mai, Gunther: *Die Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation*. Zum Verhältnis von Arbeiterschaft und Nationalsozialismus. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 31, 1983, s. 607.

44 *Tamže*, s. 609–611. Továrenské bunky, rovnako ako fašistické odbory v Taliansku, nedokázali osloviť pracujúcich. Ešte na konci apríla 1933 sa uskutočnili voľby do zamestnaneckých rád a Továrenské bunky v nich utrpeli debakel. Aj tento fakt bol významným impulzom pre zrušenie odborov. Pozri Schneider, M.: *A Brief*, s. 208.

V sfére práce chceli nacisti udržať pokoj na pracoviskách a zaistiť kooperáciu medzi pracujúcimi a zamestnávateľmi.⁴⁵ Práca všeobecne zohrávala v nacionálnom socializme centrálnu úlohu. Podľa Hitlerovho rasistického svetonázoru sa rasy zoraďovali podľa ich pracovných kompetencií. „Arijci“ tak napr. nesebecky budovali štát a vykonávali kultúrnu činnosť, zatiaľ čo Židia boli len parazitmi, neschopní vykonávať produktívnu prácu.⁴⁶ Práca sa takisto stala jadrom politickej a zároveň praktickej identity aj pre Nemecký front práce (NFP), ktorý nahradil odborové organizácie.⁴⁷ Vznikol 10. mája 1933 a jeho hlavný predstaviteľ Robert Ley od začiatku proklamoval, že jeho cieľom nie je byť „frontom pracujúcich“, ale „frontom práce.“ Samotný termín „front“ mal implikovať militarizáciu práce, teda jej úplné podriadenie vojnovjej ekonomike.⁴⁸ Rovnako sa militarizovali aj sociálne vzťahy, ktoré nacistický ideologický naratív zredukoval na boj o prežitie a nadvládu, čo viedlo k zmene celkovej rétoriky. Pomer medzi zamestnávateľmi a pracujúcimi sa tak vnímal ako vzťah „lídrov a nasledovníkov“, snaha o ukončenie nezamestnanosti sa stala „bitkou o prácu“, zamestnanie sa premenilo na „pracovné nasadenie“ a pracovno-odborné poradenstvo na „pracovno-odborné riadenie.“⁴⁹

Nemecký front práce združoval okolo 25 miliónov nemeckých pracujúcich všetkých povolání a postavení. Za hlavný cieľ si kládol skoncovať s triednym bojom a vytvoriť jedinou organizáciu, ktorá by riešila všetky oblasti pracujúcich – od platových otázok, cez pracovné podmienky až po ich voľný čas.⁵⁰ Pokiaľ ide o postavenie NFP a jeho vzťahu k strane, Ley sa vyjadril nasledovne: „...Strana bola jediným zdrojom moci v novom Nemecku. Pre tento dôvod som Nemecký front práce umiestnil priamo pod stranícke vedenie... Nemecký front práce sa tak nevyvinul v korporatívnu organizáciu.“⁵¹ NFP bol formálne naozaj viac zodpovedný strane ako vláde, v skutočnosti však nikomu, keďže Ley ako líder NFP a zároveň „Reichsorganisationsleiter“⁵² trval na svojom priamom prístupe k Hitlerovi z titulu oboch svojich funkcií.⁵³ Špecifikom bolo už spomínané zameranie sa na voľný čas pracujúcich. V rámci NFP fungovalo rekreačné oddelenie Radostou k sile, ktoré malo viacero cieľov vrátane zaháňania nudy. Ley to vysvetlil nasledovne: „Z nudy pramenia hlúpe, kacírské, a áno, nakoniec i zločinné myšlienky a myšlienkové pochody... pre štát neexistuje väčšie nebezpe-

45 Carsten, Francis Ludwig: *The German Workers and the Nazis*. Aldershot 1995, s. 15.

46 Buggeln, Marc – Wildt, Michael: *Arbeit im Nationalsozialismus (Einleitung)*. In: *Arbeit im Nationalsozialismus*. Edd. M. Buggeln – M. Wildt. München 2014, s. XXXV.

47 *Deutsche Arbeitsfront*.

48 Hachtmann, Rüdiger: *Arbeit und Arbeitsfront: Ideologie und Praxis*. In: *Arbeit im Nationalsozialismus*. Edd. M. Buggeln – M. Wildt. München 2014, s. 87.

49 Meskill, David: *Optimizing the German Workforce : Labor Administration from Bismarck to the Economic Miracle*. New York – Oxford 2010, s. 145.

50 Overy, Richard: *Tretia ríša*. Kronika. Bratislava 2011, s. 83. Nemecký front práce však nemal záujem intervenovať do sféry miezd. Jeden z ich predstaviteľov sa vyjadril, že nacisti zavrhujú tzv. „marxistickú mzdovú politiku.“ Regulácia miezd tak zostala plne v rukách zamestnávateľov, resp. štátu. Pozri Carsten, F. L.: *The German*, s. 33.

51 Schoenbaum, David: *Hitler's Social Revolution*. Class nad Status in Nazi Germany, 1933–1939. Toronto 1980, s. 83.

52 Seniorská pozícia ríšskeho inšpektora.

53 Mason, Tim: *Some Origins of the World War Two*. Past and Present 29, s. 84.

čie.“ Z tohto dôvodu malo oddelenie za úlohu organizovať rôzne kolektívne rekreačné aktivity, ktoré však boli úplne kontrolované.⁵⁴ V duchu všadeprítomnej kontroly vznikol 19. mája 1933 systém pracovných dôverníkov, ktorí dozerali na určovanie miezd. Samotní pracujúci však medzi nich nepatrili. Továrenské výbory, ktoré slúžili ako priestor pre diskusiu na rôzne témy medzi pracujúcimi a predstaviteľmi NFP, boli obsadené členmi straníckych buniek vo fabrikách. Funkcia NFP teda spočívala v eliminácii každej potenciálnej hrozby zo strany pracujúcich.⁵⁵

K ideológii nacionálneho socializmu patrila štylizácia Hitlera ako pracujúceho, pričom sa odkazovalo na dobu, keď sa živil manuálnou prácou.⁵⁶ V akomsi ideologickom katechizme nacizmu bolo možné nájsť otázku: „*Aké profesie zastával Adolf Hitler?*“ Odpoveď bola: „*Adolf Hitler bol pracovník na stavbe, umelec a študent.*“⁵⁷ Tretia ríša priniesla ideológiu práce, ktorá apelovala na hrdosť, patriotizmus, idealizmus a pracovný étos. Nezameriavala sa tak na pracujúcich, ale na prácu samotnú.⁵⁸ Oficiálna propaganda hlásala, že heslo Sloboda – Rovnosť – Bratstvo, ktorým „*oklamali a zradili nemeckého pracujúceho liberálno-marxistickí demagógovia,*“ sa stalo realitou až vďaka nacionálnemu socializmu.⁵⁹ Takisto možno uviesť, že aj napriek prehnanému zdôrazňovaniu tohto motívu marxisticky orientovanými historikmi, nemožno ignorovať jeden aspekt fungovania nacistického režimu. Predstavitelia režimu a priemyselného kapitálu dospeli k zhodnej predstave o fungovaní spoločnosti, podobne ako vo fašistickom Taliansku. Podnikateľským vrstvám režim poskytol nebúriacu sa a výkonnú pracovnú silu bez pôsobenia problematických odborových združení.⁶⁰ Kvôli štrajkovaniu a protestom mohli pracujúci skončiť v koncentračnom tábore. Až 100 000 ľavicovo orientovaných robotníkov sa preto v roku nástupu nacistov k moci dostalo automaticky do koncentračných táborov. Nacisti zariadili prepustenie z práce tisícom socialistom a komunistom.⁶¹ Napriek týmto krokom však existuje celý rad dôkazov o tom, že robotníci sa nikdy nestali integrovanou súčasťou nacistického *Volksge-meinschaft*.⁶² Ich odcudzenie bolo vyjadrené mnohými aktmi odporu v oblasti pracovnej disciplíny a subordinácie. Konkrétne išlo napr. o absentizmus, sabotáže, menšie štrajky, tlak na lepšie mzdy a pracovné podmienky.⁶³ Treba však dodať aj to, že odpor pracujúcej triedy v Nemecku nedosiahol revolučnú úroveň doby po prvej svetovej vojne. Jedným

54 Burleigh, Michael: *Třetí říše*. Nové dějiny. Praha 2008, s. 210–211. Radostou k síle organizovala koncerty, návštěvy exhibicí, divadiel, opier, exkurzie do miest či prírody. Pozri viac Carsten, F. L.: *The German*, s. 35–36. Existovala aj organizácia Krása práce (*Schönheit der Arbeit*), ktorej cieľom bolo kultúrňovanie a skrášľovanie pracovného prostredia. Pozri Lee, J. S.: *Európske*, s. 286.

55 Overy, R.: *Tretia*, s. 83.

56 Burleigh, M.: *Třetí*, s. 203–205.

57 Viac ku glorifikácii „pracujúceho“ a štylizovania sa Hitlera do tejto pozície, pozri Schoenbaum, D.: *Hitler's*, s. 57–58.

58 *Tamže*, s. 75.

59 *Tamže*, s. 77.

60 Lee, J. S.: *Európske*, s. 272.

61 Burleigh, M.: *Třetí*, s. 204–205.

62 Ideál harmonického a pokrve spojeného ľudového spoločenstva, ktoré zdieľa spoločné politické postoje a osud.

63 Mason, Tim: *Nazism, Fascism and Working Class*. Cambridge 1996, s. 23.

z vysvetľujúcich faktorov je práve likvidácia odborov (absencia platformy pre ilegálnu činnosť) a masívna represia.⁶⁴

Odbory v Slovenskom štáte: fáza fašisticko-korporativistickej transformácie

Po Mníchovskej dohode došlo na Slovensku k radikálnej zmene politických pomerov. Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLS) sa podarilo uchopiť moc a došlo k vyhláseniu slovenskej autonómie v rámci Česko-Slovenska. Dominantné postavenie HSLS malo za následok koniec politickej plurality. Nastalo zjednodušovanie pomerov. Proces tzv. „zglajchšaltovania“ postihol aj odborové hnutie a kresťanské ľudácke odbory. Tie, dovtedy pôsobiace v pluralitnom prostredí, sa stali jedinými legálnymi odbormi na Slovensku. Jozef Tiso už krátko po vyhlásení autonómie vo verejnom prejave vyhlásil: „*Vodcom robotníctva nesmie byť odteraz Marx, ani Lenin! Jeho vodcom musí byť Kristus, lebo len od Jeho náuky môže očakávať spravodlivé riešenia problémov.*“⁶⁵ Ostatné odborové organizácie ľudáci zrušili (ako prvé komunistické Červené odbory).⁶⁶ „Zglajchšaltovanie“ prebehlo pomerne rýchlo, ešte počas roka 1938. Následne sa až 28. februára 1939 de iure potvrdil status quo, keď došlo k rozhodnutiu zhabať majetok zrušených odborových organizácií.⁶⁷ V nových politických pomeroch boli niektoré úlohy sociálneho charakteru zverené do agendy činiteľov kresťanských odborov,⁶⁸ ktoré sa tak priamo podieľali na budovaní nového režimu. Likvidácia bývalých odborových skupín a zaisťovanie ich majetku prebiehali aj krátko po vzniku Slovenského štátu. Vo veci konali okresné sudy, ktoré v jednotlivých prípadoch vychádzali z vládneho nariadenia zo 16. marca 1939 č. 10 Sl. z. a výnosu ministerstva vnútra z 20. marca č. 5887/1939.⁶⁹

Vyhlásenie Slovenského štátu 14. marca 1939 neprinieslo žiadny okamžitý zlom. Pokračovalo sa v trende nastolenom v druhej republike. Pre neskorší vývin bolo dôležité, že Slovenský štát vznikol ako vedľajší produkt nacistickej zahraničnej politiky a mal do značnej miery status satelitu Tretej ríše. Čo sa týka zániku Česko-Slovenska činiteľia kresťanských odborov nemali proaktívny prístup. Situáciu chápali ako nevyhnutnú vzhľadom

64 Kershaw, Ian: *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich. Bavaria 1939–1945*. Oxford 2002, s. 313–314.

65 Tiso, Jozef: *Prejavy a články (1938–1944)*. Edd. M. Fabricius– K. Hradská. Bratislava 2007, s. 16.

66 Chreňová, Júlia: *Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938–1944)* I. Bratislava 1988, s. 52–57. Zákaz odborov priniesol aj praktické problémy pre v nich organizovaných pracujúcich. Policajné orgány zhabaním spisov odborovej organizácie znemožnili vyplácanie podpôr v nezamestnanosti. Pozri Slovenský národný archív (ďalej len „SNA“), Ministerstvo vnútra 1938–1945, kartón (ďalej len „kart.“) 24, inventárne číslo (ďalej len „inv. č.“) 8969/1939.

67 Štátny archív v Trenčíne, pobočka Považská Bystrica, Okresný úrad Považská Bystrica, kartón 81.

68 Katuninec, Milan: *Charakter rakúskych a slovenských kresťanských odborov v prvej polovici 20. storočia*. Historický časopis 55, 2007, s. 716. 18. decembra 1938 sa uskutočnili voľby do slovenského snemu. Poslancami sa stali aj funkcionári kresťanských odborov, a to Rudolf Čavojský ako hlavný tajomník, predseda združenia František Slameň a ústredný tajomník Jano Mora.

69 SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 1176, inv. č. 149740/1940.

na medzinárodný kontext.⁷⁰

Kresťanské odbory ideologicky vychádzali priamo z pápežských sociálnych encyklik.⁷¹ Viackrát sa na ne odvolávali a považovali ich myšlienky za určujúce. V lete 1939 sa v kontexte prípravy novej ústavy debatovalo o všeobecnom smerovaní Slovenského štátu. Ústava nového štátu bola prijatá 21. júla 1939. Obsahovala návrh korporativistického zriadenia,⁷² zákaz štrajku či motív poľudštenia kapitalizmu, ktorý sa objavoval už v sociálnych pápežských encyklikách a ľudácki politici, vrátane kresťanských odborárov, ho preberali a šírili ďalej. Rozpracovaný bol dvorným ideológom režimu Štefanom Polakovičom.⁷³ Debata o charaktere nového režimu pokračovala ďalej a v ideovom smere sa zredukovala na to v akej podobe a či vôbec prijať stavovské zriadenie, ktoré malo primárne zabezpečiť sociálny zmier.

Podpredseda slovenského snemu Karol Mederly hovoril o tretej ceste medzi kapitalizmom a socializmom.⁷⁴ Dochádzalo ku kritike liberálnej hospodárskej politiky, v ktorej videli príčinu nezamestnanosti, opakujúcich sa ekonomických kríz a sociálnej nestability. Korporativizmus mal nahradiť liberalizmus v oblasti pracovného trhu. Stará paradigma mala ustúpiť novej – tá spočívala v zmesi kontroly, donucovania a integrácie pracujúcej triedy do národného spoločenstva.⁷⁵ Vzorom bolo najmä fašistické Taliansko, pričom slovenskí politici boli s jeho predstaviteľmi v kontakte. Taliansky konzul v Bratislave Lo Faro si poznamenal, že sa zaujímali najmä o fašistické idey a inštitucionálnu prax.⁷⁶

Debaty o pripravenom návrhu stavovského zriadenia boli náročné. Odborári boli k stavovskému systému predostretému v ústave kritickí.⁷⁷ Ak by sa však korporativizmus uviedol do praxe, odborári navrhovali, aby sa odbory stali podkladom pre organizovanie

70 Viac pozri Pleva, Ján – Tichý, Miloš: *Kresťanské odbory*. Bratislava 1967, s. 100–101.

71 Najmä *Rerum Novarum* a *Quadragesimo anno*.

72 Pozri *Ústava Slovenskej republiky, hlava siedma § 60*. In: Ed. M. Pekár. *Komentované pramene k dejinám Slovenska 1939–1945*. Košice 2015, s. 29–30. Návrh radí obyvateľov do šiestich stavov: poľnohospodárstva, priemyslu, obchodu a živnosti, peňažníctva a poisťovníctva, slobodných povolání, verejných zamestnancov a osvetových pracovníkov. Každý z konkrétnych stavov bol tvorený zamestnávateľmi a pracujúcimi, ktorí sa mali starať o zvýšenie výkonnosti a životnej úrovne v hospodárskej, sociálnej či kultúrnej rovine. Stavby mali mať v agende aj riešenie pracovných pomerov. V neposlednom rade, podobne ako v Taliansku, mali stavy slúžiť ako platforma na riešenie konfliktov medzi zamestnancami a pracujúcimi.

73 Napríklad: „*Cieľom... je spravodlivé rozdelenie hmotných statkov. I keď všeobecná rovnosť je nezmyslom (s rozdielmi sa už rodíme) – dôsledne uskutočňovaná sociálna politika nášho štátu smeruje k tomu, aby sa v našom národe vyrovnali rozdiely medzi jednotlivými triedami. V slovenskom štáte nechceme hospodársky a sociálny systém, ktorý by vychovával žobrákov – proletárov, ktorý by bol pareniskom zbohatlíkov bez práce... Nové Slovensko je protikapitalistické, sociálne... Toto nové sociálne, nie socialistické Slovensko bude hojiť rany, ktoré ešte sú, bude odstraňovať biedu, ale nebude vychovávať darebákov zo všelijakých fondov a podpôr nezamestnanosti... Nové Slovensko nie je proti kapitálu, ale je proti nesvedomitým kapitalistom... Kapitál môže na Slovensku pracovať, slušne zarábať, ale je povinný slúžiť predovšetkým Slovensku a záujmom slovenského národa.*“ Pozri Polakovič, Štefan: *Tisova náuka*. Bratislava 1941, s. 321–324.

74 *Slovák*, 25. 7. 1939.

75 Vilar-Rodríguez, M.: *The labour*, s. 3.

76 Klabjan, Borut: *Taliansko a Slovensko vo vojne*. Vplyv talianskeho fašizmu na Slovensko pred druhou svetovou vojnou a počas nej. *Historický časopis* 54, 2006, s. 458.

77 Čavojský, Rudolf: *Spomienky kresťanského odbojára*. Bratislava 1996, s. 5, s. 46. Pozri aj *Slovenský robotník*, 1. 2. 1940.

stavov, pričom členstvo v nich malo byť povinné.⁷⁸ Týmto návrhom sledovali posilnenie vlastnej pozície. Zasadnutie slovenského snemu 13. marca 1940 prinieslo záver, že zákon o stavoch kvôli jeho komplexnosti nemôže byť v krátkej dobe prijatý. Možno konštatovať, že stavovské zriadenie nakoniec nebolo zrealizované pre viaceré dôvody. Jedným z nich bol aj postoj Nemecka k tejto otázke.⁷⁹

Odbory sa okrem diskusie o implementácii korporativizmu venovali aj klasickým odborárskym témam – angažovali sa v pomerne mnohých mzdových akciách.⁸⁰ Dokonca sa za roky 1939–1940 uskutočnilo najviac mzdových akcií vôbec.⁸¹ Avšak, vzhľadom na vlastné ideologické pozadie, mala podpora pracujúcich svoje hranice. Najmä v roku 1940, keď nespokojnosť so sociálnou situáciou viedla k viacerým štrajkom a demonštráciám, kresťanské odbory tlmili radikálnejšie aktivity pracujúcich. Na niektorých miestach sa však aj funkcionári odborov nechali strhnúť a zúčastnili sa štrajkov.⁸² Keď sa kresťanské odbory dostali pri vyjednávaní so zamestnávateľmi do patovej situácie, napr. pokiaľ išlo o výšku miezd, požiadali ministerstvo vnútra o vyriešenie situácie. Samotné ministerstvo tak slúžilo ako arbiter a určilo záväzné mzdy. Odbory neeskalovali situáciu a nepokračovali v spore, naopak vzdali sa zodpovednosti.⁸³

Kresťanské odbory sa angažovali aj v iných sférach, ktoré pomáhali zlepšiť sociálnu situáciu pracujúcich.⁸⁴ Práve pre tieto aktivity sa Rudolf Čavojský ako hlavný predstaviteľ kresťanských odborov, rovnako ako aj celé odbory, dostávali do nemilosti radikálneho krídla HSLS. Na stránkach denníka Gardista, ktorý bol ich hlásnou trúbou, začali proti nim viesť kampaň. Čavojského označovali za „*bolševického agenta*“, za podvratný

78 *Prejav Rudolfa Čavojského v Slovenskom sneme, 21. júl 1939*, <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135154>, Citované dňa 1. 6. 2018.

79 Halon, Ludovít – Schvarc, Michal: *Predstavy, realita a medzinárodný kontext sociálneho štátu v Slovenskej republike 1939–1945*. Historický časopis 62, 2014, s. 658

80 Akcie mali aj pozitívny dopad, čo sa týka úlohy kresťanských odborov, tak najmä v oblasti drahotných výpomocí. Pozri Pleva, J. – Tichý, M.: *Kresťanské*, s. 137. Autori dodávajú: „*Správa o činnosti odborovej organizácie slovenských robotníkov, ktorá sa mala predložiť zjazdu, vykazovala pozoruhodné údaje. Svedčila o tom, že v tomto smere sa dosiahli určité čiastočné úspechy. Práca odborov nebola teda úplne zbytočná. Bolo by iste nesprávne, tieto výsledky nedoceniť. Drobné ústupky zo strany zamestnávateľov nemohli, pravda, viesť k podstatnej zmene v postavení robotníkov.*“

81 Ďalej možno uviesť napr. žiadosť odborov o zvýšenie miezd v oblasti stavebného podnikania, pozri SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 701; či rezolúciu odborov, v ktorej žiadali, aby slovenská vláda zasiahla do mzdového sporu, ktorý sa týkal pracujúcich vo viacerých podnikoch. Požadovali v nej ustálenie miezd pre jednotlivé odvetvia priemyslu na Slovensku a takisto drahotné príplatky kvôli vzrastajúcej drahoty tovarov a potravín, pozri SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 1203, inv. č. 19782/1940.

82 Pleva, J. – Tichý, M.: *Kresťanské*, s. 140.

83 Pozri príklad mzdového sporu vo firmách z oblasti papiernického priemyslu, SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 24, inv. č. 137245/1940. Pozri aj SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 24, inv. č. 140276/1940 – vo veci dohody o vyplatenie drahotnej výpomoci v roku 1940 firmami pôsobiacimi v pozemnej regulácii vŕd a kameňolomoch.

84 Napríklad 10. apríla 1940 prijala vláda návrh kresťanských odborárov, na základe ktorého boli do pracovného pomeru prednostne prijímaní nemajetní robotníci s viacčlennými rodinami a osoby, ktoré boli na prácu najviac odkázané. Pozri Katuninec, Milan: *Kresťanské robotnícke a odborové hnutie na Slovensku*. Trnava 2006, s. 166. Pozri aj Pleva, J. – Tichý, M.: *Kresťanské*, s. 137.

a protinemecký živel.⁸⁵ Odborári sa vyjadrovali aj proti drahote, artikulovali nespokojnosť s riešením sociálnych problémov štátu na pôde snemu či intervenovali v rámci kolektívnych zmlúv. Slovenská vláda však presadila, aj pod tlakom loby zamestnávateľov, nevy povedateľnosť existujúcich kolektívnych zmlúv, čo sťažilo vyjednávanie odborov v prospech vyšších miezd. Avšak napr. v oblasti stavebníctva participovali na tomto opatrení v zhode s vládou a zamestnávateľskými organizáciami aj kresťanské odbory. Spoločne argumentovali v prospech autoritatívneho určovania miezd, pričom tvrdili, že „*len vládou určené mzdy budú v stave zaistiť pokoj v pracovných pomeroch.*“⁸⁶ V roku 1939 tak odbory dokázali vyjednávať takmer výlučne len drahotné výpomoci. Kontrolované boli ich organizačné záležitosti. Keď nejaká odborová skupina organizovala valné zhromaždenie, musela o akcii informovať Policajné riaditeľstvo, predstaviť program udalosti a čakať na schválenie akcie. Na zhromaždení sa smeli riešiť iba spolkové záležitosti bez politického presahu.⁸⁷

Nástup slovenského národného socializmu a zánik odborov

Zlomovým momentom boli Salzburgské rokovania v júli 1940, po ktorých sa k moci dostali pronacistickí radikáli z HSLS. Skončila éra dominantných talianskych fašistických vzorov a začala éra slovenského národného socializmu silne ovplyvnená nacistickou praxou. Čavojský ju označil za obdobie „*plné trpkosti*“. So Salzburgom prišiel začiatok konca kresťanských odborov na Slovensku. Na odborový tlačový orgán sa uvalila cenzúra. Cenzurované boli aj rozhlasové prejavy Čavojského a to novým ministrom vnútra Alexanderom Machom.⁸⁸ Zaujímavým fenoménom bolo, že za kresťanské odbory sa postavili ilegálne pôsobiaci komunisti. Tí k nim boli inak veľmi kritickí, avšak ich platformu využívali v zmysle pôsobenia na pracujúcich a iniciovanie rôznych aktivít. V augustových smerniciach pre činnosť okresných a miestnych funkcionárov ilegálnej komunistickej strany uviedli, že akcie robotníkov a roľníkov majú prebiehať „*v závodoch, vo fabrikách, na stavbách atď., všade za zvýšenie miezd, za drahotný prídavok a za lepšie kolektívne zmluvy, za robotnícke odbory - proti splynutiu s HSLS.*“⁸⁹ Podobne aj v Taliansku začala od istého času slúžiť platforma existujúcich odborov na ilegálne aktivity.

85 *Tamže*, s. 150.

86 SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 1216, inv. č. 36095/1940.

87 SNA, Policajné riaditeľstvo, kart. 168, kart. 677, kart. 678, kart. 680, kart. 682.

88 Čavojský, R.: *Spomienky*, s. 52. Pokračovali aj útoky v Gardistovi: „*Robotníci sú zmysľlania národnosocialistického... Ak niekto nemá právo hovoriť v ich mene, tak je to Čavojský... Tieto demokratické spôsoby už vlní v auguste boli zastavené. Teraz sa však znova ozývajú. Upozorňujeme na to zodpovedných vedúcich štátu! Pozri Gardista, 22. marec 1941.*

89 Chreňová, J.: *Dokumenty*, s. 415–416. Podrobnejšie k využívaniu platformy odborov na ilegálnu činnosť a podnecovanie štrajkových aktivít som sa venoval v samostatnej štúdii. Šumichrast, Adam: *Štrajkové hnutie v Považskej Bystrici (1939–1940)*. In: *České, slovenské a československé dejiny 20. storočia XII*. Edd. J. Karpíšek – Z. Sturz – M. Bláhová. Hradec Králové 2017, s. 105–116.

Problematickou rovinou fungovania kresťanských odborov bolo ich začlenenie do HSES.⁹⁰ Treba však dodať, že tento krok nevnímali kresťanskí odborári spočiatku vyslovene negatívne. Naopak, snažili sa v ňom o akúsi garanciu zachovania svojho združenia. Čavojský situáciu komentuje v tom zmysle, že to pre odbory nie je nová situácia, pretože strana reprezentuje slovenský národ a odbory takisto slúžia národu. Zaoberal sa skôr praktickým hľadiskom, akoby toto včlenenie malo prebiehať a v konečnom dôsledku vyzerat'.⁹¹ Ďalším zlomom bol vládny zákon, ktorý po vzore talianskej charty práce zaviedol monopolistický režim umožňujúci reguláciu miezd a pracovných podmienok.⁹² Zákon sledoval zamedzenie konfliktov medzi pracujúcimi a zamestnávateľmi.⁹³

Odbory sa tak v podstate stali zbytočnými, keďže už nemali ako vstupovať do otázky výšky miezd pracujúcich. Koncom októbra bol završený proces včlenenia odborov do strany. Podľa Tisových slov: „*Odborové organizácie včleňujeme do strany. Nie je to jednoduchá vec... Týmto prispôsobujeme sa dnešným potrebám a takto zjednodušujeme politický život. Týmto tvoríme a budujeme jedinú a jednotnú národnú pospolitosť.*“⁹⁴ Odbory teda ešte neboli úplne zlikvidované, ale ich existencia bola sformalizovaná. Vojtech Tuka sformuloval ako prominent slovenského národného socializmu na začiatku roka 1941 štrnásť bodový program. Predstavil v ňom myšlienku, že práca je najvyššou hodnotou, čo bolo evidentne prebraté od nacistov. Ďalej napísal: „*Kým demokratické a liberalistické režimy rozbili národ na dve polovice – na zamestnávateľov a zamestnancov – národný socializmus spája ich v jednotný front, a keby sa voľakomu nechcelo pracovať, na to sú národnosocialistické pracovné tábory.*“⁹⁵ Tuka tak načrtnol ďalší vývoj na poli práce.

Proces zániku kresťanských odborov došiel do ďalšej fázy, keď na základe rozhodnutia užšieho predsedníctva HSES zo 4. septembra 1941 prestali z právneho hľadiska existovať. Posledné zasadnutie ústredného predstavenstva sa konalo koncom októbra 1941.⁹⁶ Každopádne, ešte v máji 1942 sa ich ústredie zasadilo o prijatie svojho spriazneného človeka ako člena robotníckeho výboru v zbrojovke v Považskej Bystrici.⁹⁷ Konali sa dokonca aj

90 Širšie predsedníctvo HSES sa 29. augusta 1940 uznieslo, že všetky zamestnávateľské a zamestnanecké organizácie majú byť včlenené do strany. Pozri *Slovenský robotník*, 1. september, 1940.

91 *Tamže*.

92 *Vládny návrh zákona o určovaní miezd (platov) a pracovných podmienok z októbra 1940*, <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=294>, Citované dňa 25. 5. 2018. Pozri aj Pasetti, M.: *The Fascist*, s. 70.

93 Prorocky sa v tomto ohľade vyjadril dvorný ideológ režimu Štefan Polakovič už v roku 1939: „... *vládny systém musí tu zasahovať ako regulátor hospodárskeho podnikania práve tak, ako je to Taliansku, Nemecku, Portugalsku, Španielsku a iných autoritatívnych štátoch. Regulované hospodárstvo, vedené štátnou autoritou, je jediným prostriedkom ako preklenúť rozdiely a konflikty medzi kapitálom (teda súkromným majetkom) a robotníctvom.*“ Pozri Polakovič, Štefan: *K základom slovenského štátu – Filozofické eseje*. Turčiansky sv. Martin 1939, s. 162.

94 Tiso, J.: *Prejavy a články*, s. 291. V tejto súvislosti sa hovorilo o „*výchovnom poslaní odborových organizácií.*“ Pozri *Slovenský robotník*, 21. november 1940.

95 Pekár, M.: *Komentované*, s. 61.

96 Katuninec, M.: *Kresťanské*, s. 191. V tom čase nadobudol platnosť zákon o záujmových združeniach. Rok 1941 sa udáva ako rok zániku odborov aj v iných prácach, napr. *Slovenské kresťanské odbory včera a dnes*. Ed. R. Čavojský, Rudolf ml. Bratislava 2001, s. 65.

97 Štátny archív v Bytči, Zbrojovka Považská Bystrica 1896–1955, kart. 151.

valné zhromaždenia regionálnych skupín.⁹⁸ Definitívny zánik súvisí až so vznikom novej organizácie združujúcej pracujúcich. Návrh poslanca Čavojského na zriadenie Slovenskej pracujúcej pospolitosti (SPP) sa prvýkrát riešil na zasadnutiach viacerých snemových výborov 29. apríla 1942.⁹⁹ Zákon č. 70/1942 Sl. z. o SPP bol prijatý 6. mája.¹⁰⁰ Ministerstvo vnútra následne 1. augusta 1942 vydalo vyhlášku č. 368/1942, ktorou sa bývalé odbory zlúčili so Združením priemyslu, živností a peňažníctva.¹⁰¹

Čavojský sa na stránkach odborárskeho časopisu vyjadril, že kresťanské odbory „*prestali v skutočnosti existovať a účinkovať v druhej polovici roka 1942.*“¹⁰² Do tlačového orgánu odborov napísal 19. novembra 1942 článok s nadpisom „*Lúčime sa, ale zostávame spolu.*“ V ňom bližšie objasňuje definitívny zánik odborov a ich jednotlivých miestnych skupín a platobní v SPP.¹⁰³ Prebehla tak úplná zmena, keď odbory zanikli a po nacistickom vzore NFP vznikla nová organizácia. Likvidácia jednotlivých odborových organizácií od okresnej úrovne prebiehala v rokoch 1942 a 1943.¹⁰⁴

Slovenskú pracujúcu pospolitosť tvorili štyri záujmové združenia. Jedným z nich bolo Združenie príslušníkov priemyslu, živností a peňažníctva, do ktorého spadali robotníci spolu so zamestnávateľmi v daných oblastiach.¹⁰⁵ Jednoznačným cieľom bolo dosiahnuť sociálny zmier. Najmä v tomto duchu SPP ideologicky pôsobila a vyvíjala aj praktickú činnosť. SPP nemala v žiadnom prípade odborársky charakter. Cieľom združenia malo byť „*nájsť spôsob, ako vyrovnať záujmy medzi zamestnávateľom a zamestnancom, medzi podnikmi a ľuďmi, ktorí sú na podnik odkázaní... zabezpečenie spolupráce jednotlivých svojich zložiek... docieľiť vzájomnú dôveru medzi zamestnávateľmi a zamestnancami, u podnikov porozumenie pre oprávnené požiadavky zamestnanectva a u zamestnancov pre záujmy podnikov. Združenie bude spolupracovať pri upravovaní pracovných a mzdových podmienok, v záujme pospolitosti vplývať na výrobu a odbyt, usilovať sa o zdravé sociálne reformy... nejde tu o triedenie a štiepenie síl, ale o vybudovanie pevných hospodárskych a sociálnych celkov, ktoré správnu výchovou svojho členstva a zameraním výkonnosti a odolnosti i v tých najťažších časoch budú vedieť pôsobiť ako centrálné konsolidačné telesá.*“¹⁰⁶ Zo stránok Slovenského robotníka vyčítame, že predstavitelia združenia na viacerých úrovniach a pri rôznych príležitostiach pôsobili vo vyššie uvedenom zmysle. Informovalo sa aj o „*vzornom*“ a „*disciplinovanom*“ robotníctve v rôznych

98 Pozri SNA, Policajné riaditeľstvo, kart. 170, kart. 562.

99 SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 703, inv. č. 1604/g-S405.

100 Jeho prijatím sa automaticky zrušil dovtedy platný zákon č. 297/1940 o slovenských záujmových organizáciách. Pozri zákon č. 70/1942, Slovenský zákonník čiastka 22, vydaný dňa 23. mája 1942, s. 508–510.

101 SNA, Policajné riaditeľstvo kart. 168, kart. 712.

102 Čavojský, R.: *Spomienky*, s. 70.

103 *Slovenský robotník*, 19. novembra 1942.

104 SNA, Policajné riaditeľstvo, kart. 170, inv. č. 26/77.

105 Na čele združenia stál Ján Mikula. Svoje pôsobenie a činnosť organizácie opisuje vo svojich spomienkach, pričom ich vykresľuje značne nekriticky a idealisticky. Pozri Mikula, Ján: *Cesta života trnistá*. Bratislava 1992, s. 30-35. Medzi ďalšie združenia patrili: Pôdohospodárske združenie, Združenie príslušníkov slobodných povolání a Združenie štátnych a verejných zamestnancov.

106 *Slovenský robotník*, 13. augusta 1942.

podnikoch.¹⁰⁷ Takisto vznikla aktivita s názvom Radosťou k práci, čo bola evidentná inšpirácia nacistickou praxou.¹⁰⁸ V rámci SPP už platilo, na rozdiel od kresťanských odborov, povinné členstvo aj s platbou členského. Členov do jednotlivých združení nahlasovali zamestnávateľa. Zmena spočívala aj vo voľbe funkcionárov v jednotlivých organizáciách. Presadila sa voľba zhora nadol, čím išlo o vertikálny spôsob riadenia organizácie. Tiso menoval predsedov pre jednotlivé združenia na návrh predsedu SPP, ktorý rozhodoval napr. o predstavenstve a výbore organizácie.¹⁰⁹

Poslednou zlomovou epizódou slovenských odborov v Slovenskom štáte bolo dianie počas Slovenského národného povstania. Vtedy sa na povstaleckom území položili základy pre pôsobenie odborov v obnovenom povojnovom Československu.¹¹⁰

Transformácia či zánik?

Vývoj pôsobenia odborov v diktátorských režimoch prebiehal rôzne, avšak popri odlišnostiach možno nájsť aj viaceré zhodné body. Ak začnem ťažiskom textu, po analýze fungovania kresťanských odborov v ľudáckom Slovenskom štáte možno konštatovať, že panoval istý rozpor v ich myslení a konaní. Na jednu stranu si uvedomovali, že najmä sociálna sféra zostáva na pokraji záujmu slovenskej vlády. Preto aj vyvíjali snahy, ktoré mali napraviť tento stav. Na druhú stranu však kresťanské odbory nedokázali prekročiť vlastný tieň. Daný stav zapríčinili ich ideologické pozadie a pozície, z ktorých vychádzali. Dôležitým aspektom bola aj lojalita k režimu a vláde. Odboroví činitelia kritizovali isté oblasti, bojovali za čiastkové zlepšenia v sociálnej sfére a verbálne sa dožadovali napĺňania idey sociálneho štátu, ale v určitých momentoch nechceli alebo nevedeli pochopiť, že práve ľudácky režim je príčinou daného stavu. Aj za takéhoto stavu sa však odbory postupne stali nežiaducim elementom. V prvej fáze svojho pôsobenia tak boli odbory v Slovenskom štáte (a už počas druhej republiky) vystavené, oproti predchádzajúcim demokratickým pomerom, procesu silnej transformácie, ktorá smerovala ku ich kontrole a ideologickej monopolizácii, ale aj napriek tomu vo vzťahu k režimu zohrávali do istej miery rolu semiopozície.¹¹¹ To nebolo akceptovateľné po nástupe slovenského národného

107 *Slovenský robotník*, 25. januára 1943. Mikula vo svojich spomienkach píše: „Problémy u nás sa neriešili štrajkami ani demonštráciami, ale vzájomnou spoluprácou zamestnávateľov i zamestnancov. Vo vedení podnikov, v správnych radách, zasadali spolu s riaditeľmi i zástupcovia robotníkov. Všade bol elán i radosť z práce.“ Pozri Mikula, J.: *Cesta*, s. 34.

108 Pre ročné zhodnotenie aktivity pozri *Slovenský robotník*, 13. január 1944.

109 SNA, Ministerstvo vnútra 1938–1945, kart. 703, inv. č. 1600/g-k2.

110 K problematike vyšlo pred rokom 1989 viacero publikácií, napr. Tomek, František: *Revolučné odborové hnutie na Slovensku v revolúcii 1944–1948*. Bratislava 1988, 169 s.

111 V literatúre sa konkrétne pre pozíciu kresťanských odborov použil pojem „legálna opozícia.“ Pozri Pleva, J. – Tichý, M.: *Kresťanské*, s. 122. Tento termín, ktorý minimálne v sociálnej sfére považovať za adekvátny, prebral aj Katuninec. Pozri Katuninec, M.: *Charakter*, s. 718. Podobná termín semiopozícia má aj teoretické ukotvenie, a to v kontexte rozlíšenia autoritárskeho a totalitného režimu. Semiopozičné skupiny sa čiastočne angažujú v kritike autoritárskeho prostredia, avšak s režimom fakticky spolupracujú bez požiadavky na podstatné zmeny. Takisto nekritizujú vodcov a akceptujú tradičnú legitimitu či nevyhnutnosť podoby režimu.

ho socializmu, keď po vzostupe radikálneho krídla HSLS začali ľudácki politici aplikovať politickú prax inšpirovanú nacistickými vzormi. Odbory zakrátko z hľadiska svojej činnosti de facto zanikli, aj keď proces zániku de iure trval dlhšie. Po vzore NFP vznikla nová organizácia pracujúcich, Slovenská pracujúca pospolitosť, ktorej činnosť však už bola obmedzená len na ideologické pôsobenie a udržiavanie sociálneho zmieru. O zlepšovaní životov pracujúcich na báze ich organizovaných aktivít už nemožno vôbec hovoriť.

V Taliansku sa odborová otázka riešila pozvoľne. Ešte niekoľko rokov po uchopení moci fašistami jestvovali aj nefašistické odbory, hoci pluralitné prostredie už bolo obmedzené. Zlom nastal v roku 1925, keď sa fašistické odbory stali jedinými legálnymi a vláda zrušila právo na štrajk. Fašistické odbory ďalej fungovali obmedzene v mantineloch režimu sociálneho korporativizmu do ktorého boli inkorporované. Ich vplyv bol však v zmysle reálneho zastupovania záujmov pracujúcich slabý a činnosť silne limitovaná. Tieto reálie sa podobajú vývinu na Slovensku od jesene 1938 do leta 1940. Ľudáci videli vo fašistickom systéme inšpiráciu, čo sa prejavilo najmä v recepcii korporativistických myšlienok. Odbory takisto zostali zachované, čo je v kontraste s prístupom nacionálneho socializmu. Zhodný aspekt v podobe zachovania odborov, hoc prežimných, spočíval aj v tom, že v istom čase sa stali platformou pre ilegálne aktivity najmä komunistických odbojových síl. Vývoj na Slovensku mal však aj svoje špecifiká. Išlo najmä o značný vplyv kresťanských sociálnych encyklík, ktoré boli silnou inšpiráciou najmä pre politikov umierneného krídla HSLS, vrátane odborárov.

Nemeckí národní socialisti prišli s vlastnou koncepciou *Volksgemeinschaft*, akejsi 'beztriednej' nacionalistickej spoločnosti, v ktorej mali byť integrované všetky spoločenské vrstvy, vrátane robotníckej triedy. Odbory nacisti zlikvidovali hneď po uchopení moci. Namiesto nich vznikol Nemecký front práce, ktorý na pracujúcich pôsobil ideologicky a využíval aj sociálnu demagógiu. V jeho rámci vznikali rôzne podskupiny, ktoré sa snažili kontrolovať a riadiť každý aspekt života pracujúcich, vrátane voľného času.¹¹² Takýto systém bol aplikovaný aj v Slovenskom štáte od roku 1942, hoci proces, vrátane obmedzenia a likvidácie dovtedy pôsobiacich ľudáckych kresťanských odborov, bol spustený už skôr.

Keď sa vnútorná dynamika skúmaných diktátorských režimov vyvíjala pomyselným smerom k „totalite“ a nastala väčšia snaha o kontrolu hospodárstva a spolkového života, malo to negatívny, a od istého momentu až likvidačný vplyv na slobodné, resp. existenčné pôsobenie odborových organizácií. Vo všetkých troch skúmaných prípadoch sa dá vysledovať pôsobenie zamestnávateľských štruktúr v prospech pacifikácie kolektívnych záujmov pracujúcich a ich organizácii (odborov). Vo všeobecnosti možno konštatovať, že diktátorské režimy sledovali cieľ ukončenia triedneho boja a sociálnych nepokojov. Chceli zabezpečiť subordináciu pracujúcej triedy v prospech záujmov štátu. Okrem eliminácie odborovej slobody a ideologickej indoktrinácie pracujúcich, režimy pristúpili aj k regulácii pracovného trhu cez vládne určovanie cien a rôzne druhy represíí.

¹¹² Pre porovnanie, v nacistickom Nemecku Radosťou k sile, v Slovenskom štáte Radosťou k práci.

Transformation or extirpation? Development of trade unions in the Slovak state (1939–1945) in the context of selected European dictatorships

The article deals with the question whether the changes that the Slovak trade union movement has affected (during the Slovak state 1939-1945) can be described as its transformation or rather the extinction. The research is done in a comparative context of trade unions and social policies of fascist Italy and Nazi Germany. When the internal dynamics of the examined dictatorial regimes evolved in a pioneering direction towards “totalitarianism” and a greater effort was made to control the economy and the society, it had it negative, and from a certain moment a liquidation effect on the existence of trade unions. In all three cases, the employers’ structures can be traced in favor of pacifying the collective interests of workers and their organization. In general, dictatorial regimes have been pursuing the goal of ending class struggle and social unrest. They wanted to ensure the subordination of the working class to the interests of the state. In addition to the elimination of trade union freedom and ideological indoctrination of workers, the regimes also came to regulate the labor market through government pricing and various types of repression. In some point, only legally Christian trade union in Slovak stat were destroyed and replaced by new type of workers organization. But the new organization had only ideological impact and her primary role was to maintain social peace without real organization of working class.